

DOI 10.33099/2618-1614-2025-28-1-54-62

УДК 355.4

М. С. Кармазіна,*доктор політичних наук, професор,
Воєнна академія імені Євгенія Березняка,***І. В. Аблазов,***кандидат політичних наук, професор,
Воєнна академія імені Євгенія Березняка*

Концепт «гібридна війна»: аналіз наукового дискурсу

З використанням методів історичної ретроспекції, порівняння, *real time* та інших досліджується трансформація рефлексій дослідників над сутністю та природою війни. Обстоюється думка, що зі зламу ХХ–ХХІ століть і до сьогодення війни гібридної ери в науковому дискурсі посіли одне із чільних місць та осмислюються в контексті тотальної, необмеженої, асиметричної чи, зрештою, гібридної війни тощо. Нині дається взнаки потужний дослідницький інтерес до процесу кристалізації самого поняття гібридна війна, його складових та особливостей розвитку. Дослідники зосереджують увагу на досвіді та уроках російської гібридної війни проти України, країн Заходу, відзначаючи, що гібридність залишатиметься своєрідним воєнним трендом у найближчі не лише роки, а й десятиліття, а отже, має підлягати ретельному аналізу.

Ключові слова: гібридна війна, тотальна війна, необмежена війна, асиметричні конфлікти, російська гібридна агресія проти України.

Злам XIX–XX століть став часом своєрідного возвеличення в Європі (передовсім на полях битв Першої світової війни) ідей Карла фон Клаузевіца, ретельно відрефлексованих у низці його ранніх праць («1806», «Принципи війни», «Сповідь», «1812»¹) і, врешті-решт, ґрунтовно представлених у трьох томах трактату «Про війну» (що побачив світ у Берліні в 1832–1834 рр.). Сутність підходу фон Клаузевіца концентрувалась у широковідомій «трийці»: війна – це «захоплююча трійця, яка складається з первинного насильства, ненависті та ворожнечі, які слід розглядати як сліпу природну силу, випадковості та ймовірності, у яких вільно блукає творчий дух... як інструмент політики, що підпорядковує його чистому розуму». Цю «трийцю», на думку американського професора стратегії Крістофера Бассфорда, найкраще відтворює формула «жорстка емоція – випадок – раціональний розрахунок» (а не популярне тлумачення «уряд – армія – населення»).

Ідея війни як постійної ескалації насилля була по своєму розвинена і концептуалізована одним «з найвидатніших і мерзенних німців» (у термінах Джея Локенора) Еріхом Людендорфом² у праці «Тотальна війна» (1935), яка і захопила мислення нацистів: відбулася не лише мобілізація людей і ресурсів задля військових зусиль, а й ступінь обмежень, як засвідчила Друга світова війна, нацистами був мінімізований. Надалі ідеєю Е. Людендорфа послуговувалися неодноразово: приміром, війну у В'єтнамі (1954–1975) комуністичне керівництво Північного В'єтнаму витлумачувало як *тотальну*. А Ірано-Іракська війна (1980–1988), за спостереженням аналітиків, була близькою до *тотальної*. Однак великі держави, усвідомлюючи загрози ядерного конфлікту (в контексті «холодної війни»), демонстрували прагнення нових обмежень (зокрема ядерної зброї).

Коли ж минуле століття добігало кінця і світ наважився сподіватися на закінчення «холодної війни», американська «Газета морської піхоти» (у жовтні 1989 р.) ніби надіслала сигнал «Не розслаблятися: ситуація ускладнюється!», опублікувавши нині широко відому статтю «Зміна обличчя війни: до четвертого покоління» [1], авторами якої були військові офіцери Вільям С. Лінд, Кіт Найтенгейл, Джон Ф. Шмітт, Джозеф В. Саттон та Гері І. Вілсон. Акцентувавши, що головним завданням «солдата мирного часу» є «ефективно підготуватися до наступної війни», та відзначивши, що це складне завдання повсякчас стає дедалі складнішим,

¹ Ці праці були видрукувані після смерті К. фон Клаузевіца (1780–1831).

² Еріх Людендорф – військовий стратег, учасник невдалого нацистського перевороту в Мюнхені (1925), спрямованого на повалення Веймарської республіки; був нацистським депутатом у Рейхстазі (1924–1928) та претендентом на пост президента.

вони не лише обґрунтували власну періодизацію «покоління» сучасних війн, відштовхнувшись від 1648 р. (часу, позначеного завершенням Тридцятилітньої війни і, відповідно, точкою відліку Вестфальського миру) та назвавши катализаторами змін технології та ідеї, а й поставили запитання: «Чи не настав час для появи війн четвертого покоління?».

Попри те, що підходи В. Лінда та його колег зазнали критики (приміром, у працях Томаса Х. Хамса, який у 2004 р., по-своєму ламаючи лінійний підхід у сприйнятті процесів розгортання війн, схилився до думки, що від часу Мао Цзедуна асиметричні конфлікти у ХХ ст. і були уособленням війн четвертого покоління), вони все ж продовжують розвиватися. Тож на різного рівня аналітичних майданчиках мова заходить про війни *п'ятого*, а то й *шостого* покоління. Кожне наступне «покоління війни» представлене новими акторами (особами, групами), ідеями, тактиками і стратегіями.

Водночас інші дослідники, осмислюючи на зламі ХХ–ХХІ століть феномен сучасної війни, рефлексували над ним, приміром, у контексті постмодерну: ізраїльський дослідник Мартін ван Кревельд (тримаючи в умі згадану вище приписувану фон Клаузевицу формулу «уряд – армія – населення»), у 1991 р. визначав постмодерний тип війн як «нетринітарні». Елвін та Гайді Тоффлери також не були схильними до спрощення ситуації та запропонували зацікавленням інтелектуалам обмірковувати *війну третьої хвилі* (характерної для «цивілізації комп'ютера», що розвивалася, відповідно, після попередніх «цивілізації мотики» і згодом «цивілізації конвеєра»), про що свідчило оприлюднене ними дослідження «Війна та антивійна. Вживання на зорі ХХ століття» (1993). Взявши епіграфом до праці відомий вислів Троцького: «Можете не цікавитися війною, але тоді війна зацікавиться вами», подружжя Тоффлерів не тільки спрогнозувало наступне збільшення кількості війн, а й наголосило важливість «стратегії знань» у процесі їх розгортання, як і зазначило, що переваги під час них матимуть постіндустріальні держави зі значним високотехнологічним потенціалом (який охоплюватиме супутники спостереження, бойових роботів, безпілотні бойові літаки тощо). Крім того, особливістю війн мало стати, як прозорливо стверджували Тоффлери, посилення загроз, пов'язаних із тероризмом, застосуванням біологічної, хімічної зброї та «суперчуми».

Ще один тогочасний погляд на війну (який у жодному разі не можна проігнорувати) був представлений Мері Калдор у її праці «Нові та старі війни: організоване насильство в глобальну еру» (1999), а його своєрідний акцент зводився до того, що в «нових війнах», як усвідомила авторка, уже брали участь «мережі державних і недержавних акторів, а найбільше насильство спрямовувалося проти цивільного населення» [2, р. vi].

Утім, прикметною особливістю реалій ХХІ століття став новий і дедалі гучніший акцент, що розширював/розширює політичний лексикон нинішнього століття, додаючи до нього такі поняття, як *гібридна ера*, *гібридні загрози*, *гібридні конфлікти* і, зрештою, *гібридна війна*. Наслідком рефлексій стала постійна поява десятків нових дефініцій, які віддзеркалюють численні спроби дослідників з досить відмінних сфер (не лише полемологів, а й політологів, юристів тощо) адекватно розкрити сутність найрізноманітніших *гібридних явищ*, визначити їхні цілі, проаналізувати особливості трансформації та механізми розгортання, конкретні засоби та інструменти впровадження (у тому чи іншому середовищі, серед членів якоїсь зі спільнот, чи ж таргет-груп), як і особливості синтезу *гібридного* з *традиційним* тощо. Попри це, зважаючи на постійну мінливість безпекового середовища, як і невпинну мімікрію *гібридності* у надскладних процесах сучасності (пов'язаних насамперед як з російською агресією проти України, котру окремі прогнози трактують як старт третьої світової війни, так і, приміром, з розвитком штучного інтелекту, квантової фізики і – ширше – квантового мислення) на тлі примноження війн на планеті (на початок 2024 р. у світі велося 59 війн – найбільше за останні майже 50 років [3]) з яскраво вираженим *гібридним характером*, *гібридність* як така та, безумовно, *гібридні війни* залишаються одним з найактуальніших явищ нинішніх і майбутніх міжнародних та внутрідержавних реалій, що підлягають постійному моніторингу й аналізу. З урахуванням цього, **метою** нашого дослідження є рефлексії щодо процесу концептуалізації поняття *гібридна війна* (з використанням методу *наукової ретроспекції*) в процесі аналізу «наповнення» контексту парасолькового поняття *війна* (за допомогою методів *розрізнення* та *обґрунтування дефініцій*) вітчизняними та зарубіжними дослідниками (чому посприє метод *порівняння*) у попередній час, як і в теперішній (що по-своєму забезпечує використання методу *real time*).

Результати аналізу публікацій, передусім вітчизняних дослідників дають підстави твердити, що щонайменше з 2006 р. українські науковці вдавалися не лише до аналізу тенденцій розвитку озброєння та військової техніки, а й їхнього взаємозв'язку із «сучасними формами і способами ведення збройної боротьби» [4; 5], рефлексували над питанням імовірних форм війн і збройних конфліктів майбутнього [6], осмислювали специфіку збройної боротьби у війнах четвертого-шостого покоління [7]. Крім того, дослідники, найперше Володимир Горбулін [8, с. 19, 20], заговорили про загрози «перманентної політичної нестабільності» у світі та їхні причини, про такі явища, як «хвилі дестабілізації», «інформаційні та дипломатичні війни». Мова заходила і про нових недержавних акторів («всесвітне

ісламське терористичне підпілля») та про ліквідацію державної монополії на насильство, про перенесення епіцентрів протистояння на «периферію» і, зрештою, про «новітні формули конфліктів» та сутність, закони, причини «нової війни» [8, с. 20–23]. Учений звертав увагу на факт втрати кордонами між окремими країнами «традиційного значення» (вони «стають проникливими»), що так чи інакше ставало «викликом світовій стабільності»; передбачив розгортання сценарію «спіраль страху» (безконтрольне поширення зброї масового знищення, глобальний економічний колапс, крах сучасних міжнародних інститутів і міжнародної системи) та посилення ролі «силової політики» [9, с. 32, 41, 43].

Показово, що аналізуючи варіанти політики Росії після розгляду (у 2009 р.) російським законодавчим органом законопроекту, що дозволив використовувати підрозділи збройних сил за кордоном, В. Горбулін зауважив, що «відтепер провокація російської сторони на території України і застосування військової сили може відбутися в будь-який момент», що Україна підійшла до точки біфуркації: її подальший розвиток «може з рівною імовірністю піти в кількох, абсолютно різних і в тому числі протилежних напрямках» під тиском «оформлених викликів і загроз», серед яких «активна робота Росії на дипломатичному, економічному, інформаційному та соціальному рівнях» на тлі певної інфантильності політичної еліти України, яка не розуміла рівня загроз та демонструвала «васальні настрої» щодо Росії, «неспроможність, наслідком якої стала зовнішньополітична анемія» [10, с. 49, 50, 53, 52]. Висновок В. Горбуліна: «Вже років із десять Україна розвивається за хибною парадигмою» [10, с. 55]. За таких обставин війна, загроза війни була «ідеальним механізмом маніпуляції», «чудово сконструйований важіль впливу Росії на Україну» [10, с. 54].

Фактично у період 2006–2014 рр. у дослідженнях В. Горбуліна (самостійних чи у співпраці з Валентином Бадраком чи Олександром Литвиненком) у процесі аналізу політики та геополітики держав світу, але, найперше, Росії, аналізувалися цілі, ознаки, засоби/інструменти та наслідки того явища, визначення якого вчений дав у 2014 р., опублікувавши статтю «Гібридна війна як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу» [11].

Водночас осмислювати гібридну війну в Україні як «нову реальність» намагався Михайло Требін [12]. У 2015 р. про посилення зацікавленості проблематикою гібридної війни свідчила поява публікацій Є. Магди [13–15], у яких аналізувалися сутність, природа, структура феномена, як і статті В. Власюка та Я. Кармана [16], присвяченої вивченню поняття «гібридна війна» в контексті міжнародного права. З позицій соціології російську гібридну війну проти України досліджував Ігор Рущенко [17]. У 2017 р. світ побачили

фундаментальні праці за редакцією В. Горбуліна «Світова гібридна війна: український фронт» [18], дослідження Олександра Власюка та Сергія Кононенка «Кремлівська агресія проти України: український фронт» [19], праця колективу авторів Донецького національного університету імені Василя Стуса «Гібридна війна: in verbo et in praxi» [20], які віддзеркалювали в чомусь схожі, а в чомусь і ні кути зору дослідників на проблематику *гібридності*.

Крім того, дослідники аналізували гібридну війну як «дискурсивний конструкт» [21], концентрували увагу на онтології [22], аналізі сутності, структурі феномена [23–26], збройній агресії «гібридного типу» [27]. Досліджували корупцію як фактор «системної (гібридної) війни» [28]. Значна увага приділялась історичним кореням безпосередньо гібридної війни Росії проти України [29–33].

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну в центрі дослідницької уваги опинилися такі питання, як інструментарій гібридної війни [34], особливості війни в медіа-просторі [35; 36]. Дослідники аналізували когнітивну війну як складову гібридної [37] чи гібридну війну як різновид асиметричних дій [38].

Характерною особливістю багатьох як вищезгаданих публікацій, так і інших, є, по-перше, не просте зростання інтересу до *гібридності*, а (що кидається у вічі) постійне ускладнення кута зору на проблематику. По-друге, публікації вітчизняних дослідників свідчать не лише про увагу до суто теоретичного аналізу гібридної війни, а й до її осягнення безпосередньо крізь призму російської агресії проти України. По-третє, має місце спроба досліджувати одні й ті самі процеси, явища, особливості російської війни проти України як у контексті, власне, *гібридної війни*, так і «тотальної» (див.: [39; 40]) чи війни «п'ятого покоління» (див.: [41]).

Аналіз зарубіжних досліджень засвідчив, що поняття *гібридна війна* вперше зустрічаємо наприкінці ХХ ст. – у 1995 р. у праці Томаса Р. Мокайтиса «Гібридна війна: індонезійське протистояння» [42], у якій автор аналізував дії «слабшого» («повстанців») проти «сильнішого» (британців у «постімперську добу»). У ширшому контексті поняття вперше обґрунтовував у 2005–2007 рр. підполковник Корпусу морської піхоти США і військовий теоретик Френк Г. Хоффман у низці досліджень, проведених як у співавторстві (зокрема із Джеймсом Меттісом, див.: [43]), так і самостійно: у статті «Складна іррегулярна війна: наступна революція у військовій справі» [44], а потім і в книзі «Конфлікт у ХХІ столітті: зростання гібридних війн» (Потомаський інститут політичних досліджень) [45]. Показовим при цьому було зізнання самого Ф. Г. Хоффмана в тому, що він запозичив поняття з дисертації Роберта Г. Волкера і, таким чином, відбулося свого роду *повторне введення терміна* (поняття) в науковий, політичний

та інші дискурси, зміст якого Ф. Г. Хоффман визначив як «поєднання смертоносності державного конфлікту з фанатичним і тривалим запалом нерегулярної війни» [45, р. 28].

Осмислюючи світ після завершення «холодної війни», Ф. Г. Хоффман заговорив про одночасне (комбіноване) використання противником кількох типів війн заради досягнення намічених цілей та застеріг від застарілої та спрощеної класифікації конфліктів на «великий традиційний» та «малий чи нерегулярний». Крім того, Ф. Г. Хоффман наголосив, що готовність (зокрема США) до участі лише в окремих видах конфліктів, а не в усьому їхньому спектрі, може стати в майбутньому таким собі «рецептом поразки».

Таке зауваження було небезпідставним, якщо взяти до уваги книгу двох стратегів-полковників Національно-визвольної армії Китаю Цяо Лян і Ван Сянсуї «Необмежена війна», видрукувану в КНР ще в лютому 1999 р. (переклад англійською з'явився вже у 2002 р.; див. скорочену версію монографії у відкритому доступі: [46]), у якій, по-перше, прямо вказувалося на США як на ворога КНР та інших країн, що розвиваються, а по-друге, *необмежена війна* пропонувалась як адекватний інструмент і своєрідна тактика задля компенсації власної військової неповноцінності таких (*слабких*) країн у боротьбі зі США під час майбутньої високотехнологічної війни. З погляду Цяо Лян і Ван Сянсуї, *необмежена війна* – це військові і невійськові заходи для ударів по США, це докорінне стирання відмінностей у ролях солдата і цивільного. Серед інструментів *необмеженої війни* – політичний та економічний тиск, хакерські атаки на веб-сайти, напади на фінансові установи, тероризм, екологічна війна, торговельна і фінансова війни, вбивства, використання медіа (наприклад через створення фондів), сприяння соціальному розбрату в суспільствах, ведення бойових дій у містах тощо. Тобто поле бою – все суспільство.

Першим правилом *необмеженої війни* було проголошено відсутність правил і заборон (як стверджував Цяо Лян в одному з інтерв'ю).

Китайський погляд на *необмежену* чи (за західними стандартами) *гібридну війну* – це не лише кардинальний відхід від уявлень про традиційну війну та демонстрація власного китайського стратегічного мислення (що є вражаючим своєрідним продовженням «мистецтва», чи «технологій війни», запропонованих Сунь Цзи ще у VI–V ст. до н. е.): це насамперед здатність заглянути в майбутнє (зокрема кібер-майбутнє) і виробити специфічні стратегії та тактики як для *сучасної війни*, так і *війни майбутнього*, сутність яких і була сконцентрована в понятті *необмежена війна*. Крім того, це усвідомлення та відкрита демонстрація переваг Китаю (ще слабкої наприкінці XX століття держави), *породжених слабкістю*. Це – *потужна стратегія слабких*.

Але *слабких* до певного часу, оскільки стає очевидним, що їхня *необмежена війна*, що розпочиналася на теоретичному рівні наприкінці минулого століття, у процесі відстоювання власних інтересів продовжує набирати обертів *щоденно і повсякчас*.

Говорячи про свої переваги, китайці розвивають ідеї, сконцентровані у твердженні: *сильні* держави не зможуть скористатися вседозволеністю у війні/боротьбі проти *слабких*, оскільки вони діють у межах установлених міжнародних правил, порушення яких тягне за собою деградацію довіри з боку країн світу, а *слабкі* актори на міжнародній арені можуть порушувати встановлені правила з неймовірною легкістю та користуватися всілякими лазівками у протистоянні із *сильними*.

Тож, усвідомлюючи роль правил-пасток, у які потрапили демократичні країни Заходу, китайці культивують ідею вседозволеності *слабких*. *Необмежена війна* по-китайськи – вседозволеність у використанні як збройної, так і незбройної сили, військової та не-військової, летальної та нелетальної. *Необмежена війна* – це безліч майданчиків, на яких відбуваються чи відбуватимуться в майбутньому «битви».

Інтерес викликають оцінки та висновки щодо роботи Цяо Лян і Ван Сянсуї, зроблені (у 2016 р.) американським генерал-лейтенантом у відставці Девідом Барно та науковицею доктором Норою Бенсахель, які зводилися до того, що:

- Цяо Лян і Ван Сянсуї своїми судженнями щонайменше на півтора десятиліття випередили час;
- праця «*Необмежена війна*» була явною відповіддю на «панівну західну військову ортодоксальність того часу», про що говорила датована 17 січня 1999 р. передмова до книги, і що, як відзначили самі Цяо Лян і Ван Сянсуї, було восьмою річницею початку війни в Перській затоці 1991 р.;
- у багатьох відношеннях аргументи Цяо Лян і Ван Сянсуї спростовували «багато уроків Заходу, витягнутих із цього конфлікту, і, зокрема, той, що війни можуть бути короткими, гострими та проводитися за допомогою високотехнологічної зброї, яка використовується з приголомшливою точністю, щоб розбити збройні сили ворога за години чи дні».

Вочевидь, актуальність «короткої та гострої війни» по-американськи (з погляду китайців), як і рашистських планів «взяти Київ за три дні» (як стало очевидним тут у нас, в Україні), втрачається. Трендом серед форм війни в XXI ст. стає китайський винахід – *необмежена війна*.

Водночас Натан П. Фраєр [47] (один з двох робочих стратегів, відповідальних за концептуальну розробку оборонної стратегії США у 2005 р.), розмірковуючи над американською концепцією «чотирьох викликів» (традиційних, нерегулярних, катастрофічних та руйнівних), які й були закріплені у «Стратегії національної

оборони США» (2005), запропонував (у 2007 р.) концепцію *гібридної норми*, згідно з якою противник буде варіативно використовувати згадані вище чотири виклики-архетипи, керуючись у кожен конкретний момент особливостями обстановки та наявними ресурсами.

Особливо цінною в той час стала публікація ізраїльського дослідника Девіда Джонсона (2010) [48], у якій він аналізував практику (досвід та уроки) боротьби Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) з «гібридними опонентами» в Лівані та Газі – Хезболлою та ХАМАС, та, будучи переконаним, що ізраїльський досвід обов'язково знадобиться армії США та об'єднаним силам у майбутньому, виклав власний погляд на «військовий потенціал для гібридної війни». Д. Джонсон зауважив, що для успішних дій проти противників з такими можливостями, як Хезболла та ХАМАС, важливими є загальновійськовий вогонь та маневреність (оскільки «ці гібридні противники здатні створити якісний виклик, який потребує спільного вогню та маневру на нижчих рівнях»), «точність і протистояння», які є «критичними, але недостатніми, щоб упоратися з противниками гібридної війни» (особливо, якщо вони діють «серед народу»), «чутлива та адекватна підтримка з повітря, артилерії та безпілотних літальних апаратів є критично важливими компонентами загальновійськової боротьби проти гібридних противників», як і «добре відпрацьована здатність до інтеграції». Такі «можливості» Д. Джонсон назвав «передумовою успіху». Крім того, дослідник твердив, що «важкі сили на основі танків і бойових машин піхоти є ключовими елементами будь-якої сили, яка боротиметься з гібридними ворогами», хоч і з мінімальною підготовкою та організацією, але сучасним озброєнням (на зразок протитанкових ракетних комплексів і протиракетних зенітних ракетних комплексів). «Легкі та середні сили» можуть, на думку Д. Девідсона, доповнювати «важкі сили» (особливо в місті та в іншій «складній місцевості»), забезпечуючи «живучість, смертоносність або мобільність, властиві важким силам», та зменшуючи оперативні ризики і зводячи до мінімуму «дружні втрати».

З того часу західні дослідники провели не одну дискусію щодо природи, цілей, акторів, інструментів новітніх війн. І якщо одні дослідники оперували поняттям «покоління війни», то інші розглядали особливості новітніх війн крізь призму їхньої *гібридності*. Помітним внеском у дослідження проблематики в період 2005–2015 рр. стала підготовлена у 2012 р. (у Коледжі командування та генерального штабу армії США) магістерська (!) робота Томаса Б'єррегора «Гібридна війна: військова революція чи революція у військових справах?», у якій автор дійшов висновку, що гібридна війна не є ані «військовою революцією», ані «революцією у військових справах» (про що писали деякі практики), але чимось іншим.

Того самого 2012 р. спробу осмислення війни у XXI ст. здійснили понад сорок науковців, представників урядів та збройних сил з багатьох країн світу в «Оксфордському довіднику з війни» (редакторами якого були Джуліан Ліндлі-Френч та Ів Бойер). Серед розміщених у десяти розділах довідника сорока чотирьох текстів (присвячених таким проблемам, як основні причини війни, її моральні та правові аспекти, теорії щодо практик війни, стратегії ведення війни та окремо незахідні способи ведення війни) особливий інтерес викликає дослідження Роба де Вейка «Гібридний конфлікт і мінливий характер акторів» [49], у якому було фактично підсумовано (на той час) дебати щодо гібридних війн на Заході. Р. де Вейк констатував, з-поміж іншого, що прогрес технологій однозначно сприяв розвитку воєнного мистецтва, ефективності як звичайних, так і нерегулярних бойових сил. Однак асиметричні відповіді (недержавних акторів) по-своєму дещо компенсували технологічні переваги. І поки «слабкі актори» виявляють здатність протистояти сильнішим, гібридна війна залишатиметься своєрідною нормою.

Своїм шляхом пішов Макс Манварінг (полковник армії США у відставці, професор військової стратегії у Військовому коледжі армії США, очільник кафедри досліджень імені генерала Дугласа Макауртура), зосередивши увагу на сучасній *асиметричній війні* [50], тим самим не лише продовживши тематику, розроблювану в роботі «Незручні війни знову» (2006), а й, таким чином, завершивши трилогію, розпочату працями «Повстанці, тероризм і злочинність: тіні минулого та провісники майбутнього» (2008) та «Банди, псевдовійськові та інші сучасні найманці: нова динаміка в незручних війнах» (2010). Автор у багатомірній (складній, як заявив у назві книжки М. Манварінг) парадигмі ґрунтовно проаналізував конфлікти/повстання, які відбувались у світі в другій половині ХХ ст. (в Алжирі в 1954–1962 рр., у Сальвадорі в 1954–1962 рр., відродження «Сяючого шляху» в Перу, «троянських коней різного кольору» – діяльність Аль-Каїди в Іспанії, збройних формувань на Кубі, Гаїті та в Бразилії, крім того, російську молодіжну групу «Наші»³, політику у Гватемалі щодо боротьби з наркотиками та бандами),

³ «Наші», «нашисти», «Путін-югенд», «покоління Путіна» неофіційні назви російського молодіжного руху «Молодіжний демократичний антифашистський рух “Наші”», що постав у 2005 р. на базі переформатованої всеросійської молодіжної організації «Идущие вместе», створеної у 2000 р. Виникнення «нашистів» пов'язують з ініціативою В. Путіна, В. Суркова, С. Маркова та ін. У 2012–2013 рр. «нашисти» переживали кризу, яка призвела до фактичного припинення їхньої діяльності (формально – лише у 2019 р.). Нині в Росії та в тимчасово окупованих рашистами українських регіонах діє цілий спектр пропагандистських, мілітарних молодіжних утворень, більшість із яких керується Федеральним агентством у справах молоді («Росмолодежь», створена у 2008 р.).

а також не оминув проблематику асиметричних кібер-, інфо- та біологічних війн. М. Манварінг показав, що «невеликі війни та повстання» принципово відрізняються від «традиційних війн», що у ХХІ ст. стираються відмінності між повстанцями, злочинністю, тероризмом, підривною діяльністю, ополченцями, найманцями, бандами і війною, яка вже не ведеться виключно військовими професіоналами: в архітектурі сучасних конфліктів та війн свою нішу займають і хакери, і фінансисти, і медіа-експерти чи інженери програмного забезпечення та ін.

Один з ключових висновків М. Манварінга зводився до того, що яку б термінологію ми не використовували для позначення зазначених деструктивних явищ (*необмежені війни*, повстання, революції), війни майбутнього будуть *загальними* як за масштабом, так і за часом. Крім того, він запропонував свій «план» боротьби із цими явищами та обґрунтував «уроки виживання» для лідерів та організацій, для військових і цивільних, які працюють у сфері безпеки, зауваживши необхідність «поєднання зусиль» (чи координації) військових, поліцейських, політиків, дипломатів із зусиллями в економіці при врахуванні, до того ж, психологічних та етичних аспектів. Координація та співпраця всіх гілок влади, знання лідерами всього, що відбувається в суспільстві, повинні перебувати, на думку М. Манварінга, в основі стратегій ведення *асиметричної війни* (насамперед з повстанцями та терористами).

Утім, впадає в око твердження М. Манварінга про те, що мета війни «дедалі частіше полягає не в тому, щоб убивати людей чи захоплювати територію, а в тому, щоб підірвати здатність і волю противника використовувати звичайну військову силу, незалежно від того, наскільки вона переважає» [50, р. 133]: у контексті найбільшої війни на планеті (після Другої світової) як наслідку російської агресії проти України ідея саме «вбивати і захоплювати» залишається пріоритетною для рашистів і тим самим суперечить висновку М. Манварінга.

Помітною в шерезі праць, присвячених гібридним війнам та зокрема їхньому розумінню США та НАТО, стало франкомовне дослідження Елі Тененбаума «Пастка гібридної війни» (2015) [51], у якому автор, аналізуючи власне «пастки», зауважив, з-поміж іншого, що в рефлексіях новітніх форм війни не варто обмежуватися нинішнім століттям, але слід занурюватись у попереднє – двадцяте. Тим самим, можна твердити, Е. Тененбаум по-своєму додав елемент до алгоритму вивчення природи гібридної війни.

Вартими уваги є і підходи Рода Торнтонна в публікації (2015) «Зміна природи сучасної війни» [52], у якій він указав на необхідність для країн НАТО бути готовими не лише до «нерегулярних війн» малими

добре оснащеними арміями (що цілком ефективно в боротьбі з терористичними організаціями на зразок Аль-Каїди, Талібану чи ІДІЛ), а й до війн проти держав як безпосередньо на полі бою, так і під час пропагандистських війн, використовуючи, зокрема, інформування, як це робила Росія, захоплюючи український Крим. І чого не брало до уваги НАТО, – розроблюючи свої стратегії.

Зрештою, своєрідним підсумком вивчення сучасних процесів розгортання *гібридних війн* з початку ХХІ ст. і до початку повномасштабної агресії Росії проти України стала колективна праця 2021 р. за назвою «Ведення війни в ХХІ столітті» за редакцією Роба Джонсона, Мартіна Кітцена та Тіма Свейса. Особливий інтерес у ній викликає розділ, підготовлений Робом Джонсоном [53], у якому містяться міркування щодо розвитку *гібридної війни* впродовж двадцяти років перед тим та військових практик протидії насиллю, контргібридних операцій.

У період після 24 лютого 2022 р., як свідчить аналіз наукового дискурсу за допомогою метода *real time*, у західному науковому дискурсі чільна увага приділяється аналізу уроків та досвіду протидії російській *гібридній війні* проти України та країн Заходу (див., наприклад, «найсвіжіші» праці: [54 56]). Автори рефлексують над проблематикою в контексті *асиметричних, нерегулярних* дій і процесів.

Висновки. Викладене дає підстави твердити, що війни *гібридної ери* в науковому дискурсі посіли одне із чільних місць. Зі зламу ХХ–ХХІ ст. і до сьогодення досить потужний дослідницький інтерес виявлявся та виявляється як до витоків самого поняття *гібридна війна*, так і до його природи та особливостей розвитку. Має місце певне різночитання (а, отже, і пояснення) дослідниками (зокрема, Заходу, України чи Китаю) воєнних явищ сучасності не лише в контексті гібридної, а й *необмеженої, асиметричної, тотальної* тощо війни. Крім того, проаналізований масив праць засвідчує неабияку зосередженість аналітиків на досвіді та уроках російської гібридної війни проти України, що, безсумнівно, становитиме своєрідний дослідницький тренд у найближчі не тільки роки, а й десятиліття.

Перелік літератури

1. The Changing Face of War: Into the Fourth Generation [Електронний ресурс] / W. S. Lind, K. Nightengale, J. F. Schmitt et al. // Marine Corps Gazette. – 1989. – Р. 22–26. – Режим доступу : https://www.academia.edu/7964013/The_Changing_Face_of_War_Into_the_Fourth_Generation.
2. Kaldor M. New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era / M. Kaldor. – 3rd edition. – Cambridge : Polity Press, 2012. – XII, 268 p.

3. *Прус М.* На початок 2024 у світі велося 59 активних воєн – найбільше за пів століття [Електронний ресурс] / М. Прус // *Голос Америки*. – Режим доступу : <https://www.holosameryky.com/a/skilky-voien-u-sviti/7814944.html>.
4. *Нор П. І.* Основні світові тенденції розвитку озброєння та військової техніки та їх взаємозв'язок з сучасними формами і способами ведення збройної боротьби / П. І. Нор, О. Д. Мельник, В. А. Єфіменко // *Зб. наук. праць ЦНДІ ОБТ ЗСУ*. – 2006. – Вип. 16. – С. 90–99.
5. *Василенко О. В.* Взаємозв'язок світових тенденцій розвитку озброєння та військової техніки і форм та способів ведення збройної боротьби / О. В. Василенко, П. І. Нор, В. А. Єфіменко // *Стратегічна панорама*. – 2009. – № 4. – С. 119–127.
6. *Галака О. М.* Основні тенденції розвитку та ймовірні форми воєн і збройних конфліктів майбутнього // О. М. Галака, О. А. Ільшов, Ю. М. Павлюк // *Наука і оборона*. – 2007. – № 4. – С. 10–15.
7. *Ільшов О. А.* Тенденції розвитку збройної боротьби у війнах четвертого-шостого поколінь / О. А. Ільшов // *Наука і оборона*. – 2009. – № 3. – С. 43–48.
8. *Горбулін В.* Український фронт «четвертої світової війни» / В. Горбулін // *Хроніки передбачень: 2006–2017* / В. Горбулін. – Харків, 2017. – С. 19–30.
9. *Горбулін В.* Безпека 2010 / В. Горбулін // *Хроніки передбачень: 2006–2017* / В. Горбулін. – Харків, 2017. – С. 31–48.
10. *Горбулін В.* Конкістадор у панцирі залізім / В. Горбулін, В. Бадрак // *Хроніки передбачень: 2006–2017* / В. Горбулін. – Харків, 2017. – С. 49–56.
11. *Горбулін В. П.* «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. П. Горбулін // *Стратегічні пріоритети*. – 2014. – № 4. – С. 5–12.
12. *Требін М. П.* «Гібридна» війна як нова українська реальність [Електронний ресурс] / М. П. Требін // *Український соціум*. – 2014. – № 3 (50). – С. 113–127. – Режим доступу : <https://doi.org/10.15407/socium.2014.03.113>.
13. *Магда Є.* Гібридна війна: вижити і перемогти / Є. Магда. – Харків : Віват, 2015. – 302 с.
14. *Магда Є.* Гібридна війна: сутність та структура феномену [Електронний ресурс] / Є. Магда // *Academia*. – Режим доступу : https://www.academia.edu/42584031/ГІБРИДНА_ВІЙНА_СУТНІСТЬ_ТА_СТРУКТУРА_ФЕНОМЕНУ.
15. *Магда Є.* Гібридна війна: питання і відповіді [Електронний ресурс] / Є. Магда // *DM Media Sapiens*. – Режим доступу : <https://ms.detector.media/media-analitika/post/13805/2015-07-27-gibrydna-viyna-pytannya-i-vidpovidi>.
16. *Власюк В. В.* Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві [Електронний ресурс] / В. В. Власюк, Я. В. Карман // *Право і громадянське суспільство*. – Режим доступу : <http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/207-deyaki>.
17. *Рущенко І. П.* Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія / І. П. Рущенко. – Харків : Павленко О. Г., 2015. – 266 с.
18. *Світова гібридна війна: український фронт* [Електронний ресурс] : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна ; Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2017. – 496 с. – Режим доступу : <https://niss.gov.ua/publikacii/monografii/svitova-gibridna-viyna-ukrainskiy-front-monografiya>.
19. *Власюк О. С.* Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни [Електронний ресурс] : монографія / О. С. Власюк, С. В. Кононенко ; Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2017. – 304 с. – Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/niss_Kreml-agressin_druk-d7e5f.pdf.
20. *Гібридна війна: in verbo et in praxi* [Електронний ресурс] : монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса ; під. заг. ред. проф. Р. О. Додонова. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. – 412 с. – Режим доступу : <https://jmonographs.donnu.edu.ua/issue/view/94>.
21. *Яворська Г. М.* Гібридна війна як дискурсивний конструкт [Електронний ресурс] / Г. М. Яворська // *Стратегічні пріоритети. Серія «Політика»*. – 2016. – № 4 (41). – С. 41–48. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_7.
22. *Парахонський Б. О.* Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів [Електронний ресурс] / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська // *Стратегічна панорама*. – 2017. – № 1. – С. 7–16. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Strp_2017_1_4.
23. *Комарчук О.* Гібридна війна: сутність та структура феномену [Електронний ресурс] / О. Комарчук // *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. – 2018. – № 1 (3). – С. 48–54. – Режим доступу : <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2018-01-48-54>.
24. *Комарчук О.* Загальна характеристика рис гібридної війни / О. Комарчук // *Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія «Міжнародні відносини»*. – 2016. – № 11 (336). – С. 45–51.
25. *Морозов О. М.* Визначення та складові системної (гібридної) війни / О. М. Морозов // *Антропологія*. – 2017. – № 2. – С. 3–9.
26. *Гібридні війни. Компоненти та особливості* [Електронний ресурс] / Ю. М. Лисецький, О. О. Старовойтенко, Ю. В. Семенюк, Д. Г. Павленко // *Вчені*

записки Таврійського нац-го ун-ту ім. В. І. Вернадсько-го. Серія: Публічне управління та адміністрування. – 2021. – Т. 32 (71), № 5. – С. 63–70. – Режим доступу : <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.5/11>.

27. Лобко М. М. Об'єднана операція як основна форма відсічі збройній агресії «гібридного» типу [Електронний ресурс] / М. М. Лобко // Наука і оборона. – 2021. – № 2. – С. 24–33. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-15-2-24-33>.

28. Леун О. І. Корупція як фактор системної (гібридної) війни [Електронний ресурс] / О. І. Леун // Наука Онлайн. – Режим доступу : <https://nauka-online.com/publications/jurisprudence/2019/8/koruptsiya-yak-faktor-sistemnoyi-gibridnoyi-vijni>.

29. «Братня» навала. Війни Росії проти України ХІІ–ХХІ ст. / В. Брехуненко, В. Ковальчук, М. Ковальчук, В. Корнієнко ; [за заг. ред. В. Брехуненка] ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Київ : Брехуненко Н. А., 2016. – 246, [1] с.

30. Головченко В. Гібридна війна Росії проти України: історико-політичне дослідження / В. Головченко, М. Дорошко. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 184 с.

31. Левченко О. В. Еволюція гібридної війни Російської Федерації проти України [Електронний ресурс] / О. В. Левченко // Наука і оборона. – 2017. – № 2. – С. 11–16. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2017-0-2-11-16>.

32. Сегеда С. П. Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір [Електронний ресурс] / С. П. Сегеда, В. П. Шевчук // Наука і оборона. – 2019. – № 1. – С. 31–35. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-6-1-31-35>.

33. Лемеха С. Острів Коса Тузла: як росія почала гібридну війну проти України 20 років тому [Електронний ресурс] / С. Лемеха // АрміяInform. – Режим доступу : <https://armyinform.com.ua/2023/09/28/ostriv-kosa-tuzla-yak-rosiya-pochala-gibrydnu-vijnu-proty-ukrayiny-20-rokiv-tomu>.

34. Жовтенко Т. Гібридна війна: анатомія інструментарію й перемоги [Електронний ресурс] / Т. Жовтенко // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – Режим доступу : <https://dif.org.ua/article/gibridna-vijna-anatomiya-instrumentariyu-u-peremogi>.

35. Зятьєв С. Гібридна війна в медіа-просторі: українське «меню» сильніше за кремлівську брехню [Електронний ресурс] / С. Зятьєв // АрміяInform. – Режим доступу : <https://armyinform.com.ua/2023/10/04/gibrydna-vijna-v-media-prostori-ukrayinske-menyu-sylnishe-za-kremlivsku-brehyu>.

36. Гібридна війна Росії проти України. Як перемогти на інформаційному фронті [Електронний ресурс] : аналітичний посібник / Центр стратегічних кому-

нікацій та інформативної безпеки, Центр демократії та верховенства права // Google Диск. – Режим доступу : <https://drive.google.com/file/d/1AEUYRLeYOx7kBbNpJL1XzwHXstCNJaJW/view?pli=1>.

37. Шемаєв В. М. Когнітивна війна як складова сучасної гібридної війни [Електронний ресурс] / В. М. Шемаєв, Л. В. Єрьоміна // Юридичний науковий електронний журнал. – 2024. – № 7. – С. 300–304. – Режим доступу : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/73>.

38. Дерев'яно І. П. Гібридна війна як різновид асиметричних дій [Електронний ресурс] / І. П. Дерев'яно // Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. – 2023. – № 11. – С. 6–16. – Режим доступу : <https://doi.org/10.31866/2616-745X.11.2023.278396>.

39. Литвиненко О. Тотальна війна по-путінські: «гібридна» війна РФ проти України [Електронний ресурс] / О. Литвиненко // «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи / Центр Разумкова. – Київ, 2016. – С. 45–48. – Режим доступу : https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf.

40. Дацюк С. Про тотальну війну [Електронний ресурс] / С. Дацюк // Українська правда. – Режим доступу : <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/6329f5f30ed76>.

41. Середін А. Війна в Україні як війна п'ятого покоління: чому ця війна не переросте у Третю світову [Електронний ресурс] / А. Середін // Політична теологія. – Режим доступу : <https://politteonline.com/materialy/vijna-v-ukrayini-yak-vijna-pyatogo-pokolinnya-chomu-czya-vijna-ne-pereroste-u-tretyu-svitovu>.

42. Mockaitis T. R. A hybrid war: the Indonesian Confrontation / T. R. Mockaitis // British counter-insurgency in the post-imperial era / T. R. Mockaitis. – Manchester, UK, 1995. – P. 14–44.

43. Mattis J. N. Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars / J. N. Mattis, F. G. Hoffman // Proceedings. – 2005. – Vol. 131, No 11 (1233). – P. 18–19.

44. Hoffman F. G. Complex Irregular Warfare: The Next Revolution in Military Affairs [Електронний ресурс] / F. G. Hoffman // Orbis. – 2006. – Vol. 50, No 3. – P. 395–411. – Режим доступу : <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2006.04.002>.

45. Hoffman F. G. Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars [Електронний ресурс] / F. G. Hoffman ; Potomac Institute for Policy Studies // Potomac Institute for Policy Studies. – Режим доступу : https://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf.

46. Q. Liang. Unrestricted Warfare / Q. Liang, W. Xiangsui. – Beijing : PLA Literature and Arts Publishing House, 1999. – 228 p.

47. *Freier N. P.* Strategic Competition and Resistance in the 21st Century: Irregular, Catastrophic, Traditional, and Hybrid Challenges in Context [Електронний ресурс] / N. P. Freier // US Army War College Press. – Режим доступу : <https://press.armywarcollege.edu/monographs/680>.
48. *Johnson D. E.* Military Capabilities for Hybrid War. Insights from the Israel Defense Forces in Lebanon and Gaza [Електронний ресурс] / D. E. Johnson // RAND. – Режим доступу : https://www.rand.org/pubs/occasional_papers/OP285.html.
49. *De Wijk R.* Hybrid Conflict and the Changing Nature of Actors [Електронний ресурс] / R. De Wijk // The Oxford Handbook of War / edited by Y. Boyer, J. Lindley-French. – Oxford, 2012. – P. 358–372. – Режим доступу : <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199562930.013.0025>.
50. *Manwaring M. G.* The Complexity of Modern Asymmetric Warfare / M. G. Manwaring. – Norman, OK : University of Oklahoma Press, 2012. – XVI, 208 p.
51. *Tenenbaum E.* Le piège de la guerre hybride [Електронний ресурс] / E. Tenenbaum // IFRI. – (Focus Stratégique / IFRI ; 2015, No 63). – Режим доступу : <https://www.ifri.org/fr/etudes/le-piege-de-la-guerre-hybride>.
52. *Thornton R.* The Changing Nature of Modern Warfare [Електронний ресурс] / R. Thornton // RUSI Journal. – 2015. – Vol. 160, issue 4. – P. 40–48. – Режим доступу : <https://doi.org/10.1080/03071847.2015.1079047>.
53. *Johnson R.* Hybrid warfare and counter-coercion [Електронний ресурс] / R. Johnson // The Conduct of War in the 21st Century. Kinetic, Connected and Synthetic / edited by R. Johnson, M. Kitzen, T. Sweijs. – London, 2021. – P. 45–57. – Режим доступу : <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003054269-5/hybrid-warfare-counter-coercion-rob-johnson>.
54. *DeBenedictis K.* Russian ‘Hybrid Warfare’ and the Annexation of Crimea: The Modern Application of Soviet Political Warfare / K. DeBenedictis. – London : I.B. Tauris, 2022. – XVI, 262 p.
55. *McInnis M.* Russia and China look at the future of warfare [Електронний ресурс] / M. McInnis // ISW. – Режим доступу : <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russia-and-china-look-future-war>.
56. *Bilal A.* Russia’s hybrid war against the West [Електронний ресурс] / A. Bilal // NATO Review. – Режим доступу : <https://www.nato.int/docu/review/articles/2024/04/26/russias-hybrid-war-against-the-west/index.html>.